

УДК: 371.134:7.012

Микола Пічкур, Олена Семенова

УДОСКОНАЛЕННЯ ЗМІСТУ ТА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ КОМПОЗИЦІЇ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

У статті запропоновано оновлений зміст навчальної програми з композиції, що є інтегративною дисципліною фахової підготовки вчителя образотворчого мистецтва. Він має комплексний характер, оскільки охоплює різноманітні напрями, види й жанри образотворчого мистецтва. Обґрунтовано доцільність засвоєння студентами виразних засобів абстрактної, декоративної, реалістичної та сюрреалістичної різновидів композиції. Доведено необхідність удосконалення методики її викладання на засадах евристичного підходу.

Ключові слова: *зміст програми дисципліни «Композиція», методика викладання композиції, професійна підготовка, учитель образотворчого мистецтва.*

В статье предложено обновленное содержание учебной программы по композиции, которая является интегративной дисциплиной профессиональной подготовки учителя изобразительного искусства. Оно имеет комплексный характер, поскольку охватывает разнообразные направления, виды и жанры изобразительного искусства. Обоснована целесообразность освоения студентами выразительных средств абстрактной, декоративной, реалистической и сюрреалистической разновидностей композиции. Доказана необходимость усовершенствования методики ее преподавания на основе эвристического подхода.

Ключевые слова: *содержание программы дисциплины «Композиция», методика преподавания композиции, профессиональная подготовка, учитель изобразительного искусства.*

The renovated content of the curriculum in composition which is an integral subject of the professional training of a teacher of fine arts is proposed in the article. It has a complex character as it covers various direction kinds and genres of fine arts. The expediency of mastering by the students the expressive means of abstract, decorative, realistic and surreal varieties of composition is soundly. The necessity of improving of the methods of its teaching based on heuristic approach is proved. To the authors' mind in order to raise the level of art creative competency and skills of the students it is necessary to renew the curriculum in competency considering various lines, varieties and genres of fine art. The process of its teaching should be based on the principles of heuristic approach with the successful use of such methods as brainstorming, suhestopediya, synektyka, reflection and garland of associations, depending on the preliminary use by the future artists-teachers a number of analytical and

practically and creative exercises. It is also necessary to examine and compile the art and pedagogical experience of the specialists of high school in Ukraine and abroad in the context of the content and methods of teaching composition in the system of training of a teacher of fine arts.

Key words: *program content subject «Composition» method of teaching composition, professional training, teacher of fine arts.*

На сучасному етапі розвитку суспільства однією з проблем мистецької освіти є вдосконалення змісту та методики навчально-виховного процесу у вищій школі з метою формування професійної компетентності майбутнього вчителя образотворчого мистецтва.

Державним стандартом професійної підготовки вчителів образотворчого мистецтва зі спеціальності 6.020205 – «Мистецтво. Образотворче мистецтво» передбачено вивчення курсу композиції, опанування студентами якої має велике значення в системі творчого розвитку особистості. Однак у навчально-методичному аспекті нині є чимало недостатньо досліджених питань теоретичного і практичного змісту щодо засвоєння майбутніми фахівцями сучасних способів композиційної діяльності на базі використання нагромадженого художніми школами історичного досвіду.

Зміст статті пов'язаний з науково-дослідницькою темою кафедри образотворчого мистецтва Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини «Вплив мистецтва на розвиток особистісних якостей майбутнього вчителя образотворчого мистецтва» (державний реєстраційний номер 0110U002995).

Основні положення теорії композиції розроблені в працях М. Алпатова, М. Волкова, В. Ванслова, М. Ростовцева, В. Щербакова та інших учених художників-педагогів. Надалі методологічні засади композиції в змістовому й методичному аспектах досліджували О. Голубєва, С. Данілушкіна, Р. Паранюшкін, В. Устін, В. Щербина та інші науковці.

Питанням удосконалення змісту та методики викладання композиції в системі художньо-педагогічної освіти присвятили свої публікації Є. Антонович, А. Барташевич, Т. Касьян, В. Михайленко, М. Стась, М. Яремків та інші педагоги-дослідники.

Аналіз значної кількості інформаційних джерел засвідчує, що науково-педагогічних досліджень з окресленої проблеми вкрай мало. Водночас для ефективної підготовки студентів до художньо-творчої діяльності необхідна струнка педагогічна система, підвалини якої закладено ще за радянської доби. Однак у сучасних умовах глобалізованого інформаційного суспільства існують невирішені суперечності між: потребами соціуму в професійно компетентному й творчо активному художнику-педагогу, який володіє необхідними знаннями, уміннями й навичками з композиції і недостатнім рівнем його художньо-творчої підготовки, вимогами до неї та недостатньо досконалими змістом та методикою викладання дисципліни «Композиція».

Мета статті – обґрунтувати доцільність оновлення змісту програми з композиції та вдосконалення традиційної методики її викладання на факультетах мистецтв вищих педагогічних навчальних закладів у системі професійної підготовки майбутнього вчителя образотворчого мистецтва.

Нині на факультетах мистецтв вищих педагогічних навчальних закладів, де готують фахівців з образотворчого мистецтва, викладання таких дисциплін, як «Композиція», «Рисунок», «Живопис», «Декоративно-прикладне мистецтво» відбувається розрізнено, тобто незалежно одна від одної. Через це чимало студентів не здатні знаходити аналогії, не бачать зв'язків між елементами цілісної художньої форми, а відтак, не вміють грамотно побудувати композицію в будь-якому виді й жанрі образотворчого мистецтва.

У книзі «Мистецтво форми» І. Іттен наголошував: «...нові ідеї мають бути перетворені в нову художню форму, то в митцеві відповідно слід розвинути й скоординувати його фізичні, почуттєві, духовні й інтелектуальні сили в їхній гармонії» [2, с. 9]. На думку В. Гудака, чуттєвість і творчість художника за своїми спрямуванням, практикою вияву, процесом праці поділяється на взаємодоповняльні частини: візуально-емоційну (бачення, сприйняття, спостереження) і раціонально-логічну (мислення, аналіз, відбір, уклад, побудова) з притаманною всебічною шкалою різноманіття художнього вирішення композицій [1, с. 69]. Отже, завдання викладача – навчити майбутніх учителів образотворчого мистецтва образно бачити й відчувати, аналізувати й синтезувати, винаходити й створювати нову та оригінальну художню форму. Для цього необхідно розробити комплексний зміст та вдосконалити традиційну методику викладання дисципліни «Композиція», які б максимально охоплювали різновиди й жанри образотворчого мистецтва та сприяли розвитку в студентів художньо-творчої компетентності й майстерності.

Аналіз змісту програм з композиції, розроблених викладачами різних ВНЗ [3–4; 7], засвідчує, що більшість із них охоплює лише логіко-формальний аспект композиційної діяльності студентів. Натомість за своєю сутністю термін «композиція» тотожний поняттю творчості. Зважаючи на це, дисципліну «Композиція» доцільно студіювати комплексно і послідовно. Насамперед, майбутнім художникам потрібно опанувати асоціативно-фігуративну (абстрактну), потім – фігуративно-символічну (декоративну), далі – образно-сміслову (реалістичну), а наостанок – образно-фантастичну (сюрреалістичну) композиції. Це дасть змогу щонайширше охопити різноманітні напрями, різновиди й жанри образотворчого мистецтва. Щоб реалізувати це у повному обсязі, структурно програма з композиції має складатися з відповідних розділів та модулів, кожен з яких повинен бути наповненим теоретичним матеріалом, тренінгами та аналітичними й творчими практиками.

У першому розділі «Асоціативно-абстрактна композиція» ми пропонуємо три змістових модулі. Першим передбачено вивчити теоретичні основи композиції, що охоплюють такі теми: «Передумови

становлення наукового розуміння сутності композиції», «Універсальні закономірності та виразні засоби композиції в образотворчому мистецтві», «Емоційні засади безпредметної композиції». Другий змістовий модуль доцільно присвятити тренінгу з формальної композиції, під час якого студенти навчилися б елементарно угруповувати її елементи в різних форматах, виконувати площинну композицію з геометричних фігур та усвідомили ритмічні особливості побудови картинної площини. Третій змістовий модуль має охопити аналітичну й творчо-практичну діяльність студентів щодо геометричних аспектів безпредметної композиції, виконавши завдання з: членування площини плямами для створення композиції у формі геометричного орнаменту в смузї; тонального узагальнення реалістичних творів живопису; створення авторських асоціативно-абстрактних композицій з використанням в одному випадку, графічних, а в іншому – колористичних засобів.

Другим розділом програми під назвою «Фігуративно-символічна композиція» пропонується три змістові модулі. Перший охоплює теоретичні питання щодо сутності, типології та методики побудови композиційних схем, семіотичних засад предметної композиції та стилізації. Другий змістовий модуль – це графічно-семіотичний практикум, у процесі якого студенти мають простудіювати прийоми графічної подачі площини, навчитися відшукувати фігуративно-символічні зображувальні мотиви й засвоїти способи стилізації форми. Третій змістовий модуль передбачає аналітичну й творчу діяльність студентів щодо створення декоративних композицій з послідовним виконанням таких завдань: семантично-вербальна інтерпретація та графічна й колірна трансформація асоціативно-абстрактної композиції у фігуративно-символічну.

Третій розділ програми цілком присвячено реалістичній образно-смысловій композиції, першим змістовим модулем якого передбачено розглянути теоретичні питання щодо сутності художнього образу в системі композиційних побудов, єдності змісту й форми, змістового й графічного аналізу творів; другим – творчий практикум засвоєння студентами жанрових особливостей композиції натюрморту, пейзажу, портрету та сюжетної картини.

Четвертим, завершальним, розділом програми охоплено низку теоретичних питань і практично-творчих завдань з образно-фантастичної композиції, що містяться у двох змістових модулях. Перший із них стосується розгляду питань щодо ілюзорної основи формотворення та творчої методології в композиціях творів фантастичного реалізму й сюрреалізму, а також виконання графічно-творчих завдань з трансформації форми та створення оптичної ілюзії фігура-тло. Другий змістовий модуль спрямовано на опанування студентами творчих засад образно-фантастичної композиції. З цією метою вони мають засвоїти її трансформаційний та колажний принципи, а також виконати авторські роботи з пошуку фантастичних образів засобами кляксографії та монотипії.

У ході викладання композиції для успішного виконання окреслених

програмних завдань педагог має спрямувати свої зусилля на формування в студентів художньо-творчої компетентності й майстерності, що пов'язано з виробленням деяких прийомів аналітико-синтетичної діяльності, формуванням навичок композиційного мислення. Це має відбуватися в умовах репродуктивного й продуктивного навчання. При цьому заперечувати результативність репродуктивного й надавати перевагу лише продуктивному типу навчання недоцільно, оскільки і той, і той не існують самостійно, а збагачують один одного. Вивчення однієї і тієї ж самої теми за допомогою традиційної методики викладання може мати різні результати, зумовлені індивідуальними особливостями студентів, рівнем розвитку їхніх творчих здібностей, підготовленістю. Насамперед, це стосується пасивних та індиферентних суб'єктів педагогічного процесу, яких потрібно перевиховувати за допомогою дуже сильної дози евристики. Відтак, доцільно скористатися евристичним підходом до навчання композиції, що охоплює такі методи, як мозковий штурм, сугестопедія, синектика, рефлексія, гірлянда асоціацій.

Сутність методу мозкового штурму полягає в тому, що необхідно згенерувати багато ідей протягом певного часу, обговорити їх та обрати найкращі з них. Він використовується для розвитку творчих здібностей людей різних вікових категорій. Отже, цей метод придатний для стимулювання розвитку художньо-творчого потенціалу студентів в умовах групової діяльності. Його ще називають методом колективного пошуку оригінальних ідей. Наприклад, при розв'язанні завдань з композиції майбутні художники працюють сумісно. Одна група генерує ідеї та їхні комбінації, інша група критично оцінює їх. При цьому розглядають усі пропозиції й разом створюється остаточний варіант завдання. Композиція виконується будь-якими зображувальними засобами. Творчий процес організовує педагог. Це дає змогу вносити певні корективи на різних етапах роботи.

Щоб вдало провести заняття за методом мозкового штурму, необхідно дотримуватися таких правил:

- відсутність будь-якої критики; заохочення ідей, що пропонуються;
- рівні права в усіх учасників комунікативної взаємодії;
- свобода асоціацій та уяви; творча атмосфера на занятті;
- обов'язкове фіксування всіх ідей, що висловлюються;
- достатня кількість часу для інкубації задуму (обмірковування зафіксованої ідеї та розгляд альтернативних підходів);
- систематизація і класифікація ідей та їхня деструктуризація (оцінка щодо їх реальності);
- вибір оптимальної концепції та перелік суджень і поглядів, які можна практично використати (етап аналізу та оцінки ідей).

Сутність сугестопедичного методу полягає у комплексному використанні всіх вербальних і невербальних, зовнішніх і внутрішніх засобів навіювання. Він спрямований на одночасний розвиток інтелектуальних, емоційних і мотиваційних процесів психіки особистості і

має на меті залучити її до творчого світу знань через механізми задоволення й активізації таких перцептивних каналів, як зір, слух, смак, дотик, інтуїція для логічного й образного сприйняття інформації.

Ефективність використання сугестопедичного методу залежить від творчої ролі викладача в колективі, авторитет якого не має бути диктатом, а лише своєчасною й тактовною настановою на ефективне виконання завдань з композиції в радісній, ненапруженій і натхненній атмосфері. Позитивні результати також залежать від вдалого добору, конструювання й подачі навчального матеріалу, дидактичної структури заняття, його послідовності та від внутрішньої психічної діяльності кожного студента.

Метод синектики зорієнтований на всебічний і глибокий аналіз вихідної проблеми та декількох варіантів її розв'язання [5]. При цьому активізується підсвідомість, що стимулює творче мислення особистості. Цей метод має на меті дослідження й перетворення конкретного проектного завдання з використанням аналогій, що різняться за такими типами: прямі, суб'єктні (особистісні), символічні, фантастичні. Для досягнення результативності творчого процесу важлива сформована здатність до перевтілення людини в різні предмети і явища та вчуттєвлення, тобто переживання стану іншої людини як свого власного. Це дає змогу глибше осягнути можливості виразних засобів композиції й активізувати асоціативне мислення студентів. Наприклад, викладач пропонує послухати музичний чи літературний уривок, на основі чого студенти мають глибше відчувати й завдяки цьому відтворювати в матеріалі певної техніки образотворчого мистецтва емоційне забарвлення заданого сюжету.

Рефлексія – це різновид методу синектики, що ґрунтується на принципі пізнання, аналізу студентом власної діяльності й свідомості. За допомогою цього методу найповніше стимулюється робота психологічних механізмів самоаналізу, самооцінки, бачення протиріч, критичного мислення. У контексті розроблення рефлексивних методів навчання композиції безсумнівну цінність має дидактична технологія Д. Колба [6], створена на конструкті досвіду. Вона представлена у формі таких процесів, як особистий досвід, його осмислення, обґрунтування й застосування на практиці. У контексті художньо-творчої підготовки студентів актуальним є звернення до їхнього композиційного досвіду, який рефлексується з різних позицій, унаслідок чого виникає підґрунтя для логічних розумових висновків у формі схем, суджень, узагальнень тощо.

У навчанні композиції одним із варіантів базової моделі Д. Колба можна запропонувати педагогічну систему творчого практикуму, що складається з таких компонентів, як мотивація (психологічна готовність до композиційної діяльності), інформація (перероблення одержаних фактів і даних в інформацію), оброблення (розуміння і використання інформації), висновки (мить осяяння для генерування нової ідеї), застосування (знання з композиції перетворюються у вміння), зворотній зв'язок (подальші міркування й самовдосконалення). Реалізувати цю систему можна за алгоритмом запитань та відповідей на них:

- Чи хочу я створити щось нове й оригінальне?
- Що саме потрібно знати композиції і як знайти потрібну інформацію?
- Який я маю обсяг знань, чи розумію нову інформацію і чи можу її ефективно використовувати?
- Чи маю я здатність узагальнити одержану інформацію і висунути незвичну композиційну ідею?
- Чи впливають здобуті мною знання на вдосконалення композиційних умінь?
- Чи достатньо усього цього для подальшого художньо-творчого розвитку, а якщо ні, то що я маю робити далі?

Використання методу гірлянд асоціацій має на меті розвиток пошукового характеру мислення (асоціативність, образність, оригінальність) студентів. Цей метод полягає в пошуку асоціацій на задану тему. Трансформація образу відбувається за допомогою прийомів стилізації (схематизація образу, його спрощення й символізація) та конструктив (ускладнення образу в спосіб складання його з частин). При цьому головним критерієм успішності композиційної діяльності студентів має бути гнучкість їхнього мислення та здатність до абстрагування.

Для успішного застосування окреслених евристичних методів навчання композиції в студентів попередньо потрібно сформувати композиційні навички шляхом виконання системи вправ. При цьому кожна вправа повинна задовольняти такі умови:

- необхідно точно знати мету й завдання вправи;
- потрібно спеціально стежити за точністю виконання вправи, щоб не закріплювати помилок, зіставляти свої дії зі зразком;
- кількість вправ має бути достатньою для вироблення навички;
- вправа не повинна бути випадковим набором однотипних дій (в їх основі має лежати певна система, чітко спланована послідовність і поступове ускладнення);
- вправи не можна переривати на тривалий час, інакше навичка формується довго і якщо не закріплена, то швидко послаблюється або й взагалі втрачається.

Характерною рисою спеціальних вправ з композиції є оперування найпростішими геометричними фігурами й зразками простих за формою предметів. Аналіз студентських робіт з композиції показує, що розвиток логічного й образного мислення відбувається швидше під час виконання абстрактних завдань. Використовуючи формалізовані засоби композиції (лінія, пляма, колір, об'єм, простір тощо), студент вільно й цілеспрямовано розвиває творчі здібності.

Спеціальні вправи з композиції доцільно поділяти на аналітичні й практично-творчі. Сутність перших полягає у вербальному описі й графічному начерку найпростіших композиційних схем і виразних засобів; других – у вправних замальовках різними художніми техніками.

Для успішного формування умінь і навичок композиційної діяльності доцільно скористатися підготовчими (теоретичне засвоєння певних закономірностей і правил композиції, проба й вироблення найпростіших умінь), короткочасно-тренувальними (формування пластичних умінь і навичок) та тривало-творчими (доведення навичок до ступеня інтелектуальних умінь) вправами.

Сучасна система вищої мистецької освіти потребує постійного удосконалення змісту та методики викладання фахових дисциплін, зокрема, композиції в процесі професійної підготовки вчителя образотворчого мистецтва. Для підвищення рівня художньо-творчої компетентності й майстерності студентів навчальну програму з композиції доцільно оновити з урахуванням різноманітних напрямів, різновидів і жанрів образотворчого мистецтва. Процес її викладання має ґрунтуватися на засадах евристичного підходу з успішним використанням таких методів, як мозковий штурм, сугестопедія, синектика, рефлексія та гірлянда асоціацій, що залежить від попереднього виконання майбутніми художниками-педагогами низки аналітичних та практично-творчих вправ.

Надалі необхідно вивчити й узагальнити художньо-педагогічний досвід фахівців вищої школи України й зарубіжжя у контексті змісту та методики викладання композиції в системі професійної підготовки вчителя образотворчого мистецтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гудак В. Композиція як провідна й визначальна дисципліна в процесі формування митця / В. Гудак // Вісник Львівської національної академії мистецтв. – 2012. – Вип. 23. – С. 66–78.
2. Иттен И. И. Искусство формы / И. И. Иттен. – М. : Издатель Д. Аронов, 2001. – 135 с.
3. Касьян Т. К. Композиція : навч.-метод. посіб. / Т. К. Касьян, Л. І. Полудень. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2012. – 88 с.
4. Курак С. П. Робоча програма з курсу «Композиція» [Електронний ресурс] / С. П. Курак. – Режим доступу : <http://dls.ksu.kherson.ua>.
5. Меерович М. И. Технология творческого мышления : практ. пособие / М. И. Меерович, Л. И. Шрагина. – Минск : Харвест, 2000. – 432 с.
6. Модестов С. Ю. Цикл Девида Колба и теория поэтапного формирования умственных действий [Электронный ресурс] / С. Ю. Модестов. – Режим доступа : <http://www.treko.ru>.
7. Робоча навчальна програма навчальної дисципліни «Композиція» (за кредитно-модульною системою) / Розробники : В. Дриженко, І. Лисюк. – К. : НАУ, 2013. – 24 с.